

SZAŁWIA

Salvia

Wstęp. Eksplicacja: Nazwy i rodzaje. Kategoryzacja. Kompleksy i kolekcje. Wygląd i części. Właściwości. Lokalizacja. Lokalizator. Świącenie. Zastosowania obrzędowe, magiczne, lecznicze. Ekwiwalencje i symbolika.

Dokumentacja: Przysłowia. Pieśni zalotne i miłosne. Pieśni żołnierskie. Ballady. **Bibliografia.**

Szałwia to zioło wysoko cenione w polskiej kulturze ludowej. Przypisywano jej moc leczenia chorób zębów, dziąseł, gardła, płuc, żołądka oraz schorzeń kobiecych. Za sprawą silnego, słodkiego zapachu w pieśniach symbolizuje dziewczynę. W pieśni żołnierskiej bywa wiązana ze światem umarłych.

W Egipcie szalwia miała zapewniać płodność Wat Dic 337.

W tradycji europejskiej to lek o wielorakim zastosowaniu, chroniący nawet przed śmiercią. Symbolizuje zdrowie, cnotę wewnętrzną, bo długo po zerwaniu utrzymuje świeżość. Ma też wzmacniać i dawać mądrość. Jako symbol wspomnienia rozsypywano ją lub sadzono na grobach De Vries Dic 397, podob.: Wört Hoff 7/894–897, Wat Dic 336. Jest także symbolicznie przypisana do kobiety De Vries Dic 397, podob. Wört Hoff 7/894–897; w angielskiej wróżbie zakwitająca szalwia przepowiadała, że urodzi się dziecko płci żeńskiej Wat Dic 336.

W tradycji germańskiej wierzono, że szalwia ma moc czynienia ludzi bogatymi. Ze względu na zapach używano jej do odstraszenia szkodników Wört Hoff 7/894–897.

W kulturze ukraińskiej szalwia to pachnące ziele kojarzone z kobietą, w tekstach pieśni pojawia się zwykle z rutą. Stosowana jako lek i przyprawa Żajw Ukr 647.

* * *

⇓ Nazwa *szalwia* wskazuje na właściwości lecznicze rośliny, bo pochodzi od łac. *salvia*, wywodzonego od *salvus* 'zdrowy, cały' Brüe SE 540. Występuje w wariantach: *sałwija* Glog Tyk 78, *sołowia* Wisła 1892/916, *szalwita* Köhl Naz 74, *szalwian* Kal Brock 159, *szalawij*, *szaluzja* Fisch Roś 476. Najbardziej typowym w Polsce gatunkiem jest szalwia lekarska (*Salvia officinalis*). Dla szalwii łąkowej (*Salvia pratensis*) zanotowano nazwę *dzwoniec* SGP PAN 7/320. Na Kaszubach od zwykłej szalwii odróżnia się polną *szalwiję* (tojeść bukietową, *Lysimachia thyrsoflora*) Sych SGKasz 5/214, w słowniku E. Majewskiego *szalwia polna* to *Salvia horminum*, *Salvia pratensis* Maj Słow 2/686.

↑ W polszczyźnie ludowej Sz. jest kategoryzowana jako → *ziele* 4, Nieb Przes 178, → *zioło* por. 1, Kul Wiel 2/273.

⊕ W pieśni zalotnej Sz. występuje razem z → *lilią*, współtworząc symboliczną przestrzeń związaną z dziewczyną – *tam w ogródku lilija, za ogródkiem szalwija, tam panny siadały, wianeczki wijały ruciane* 2A, podob. 2B.

W pieśni żołnierskiej Sz. i → *majerankiem* ma zostać przykryty żołnierz zabity na wojnie 3.

Sz., → bylicę białą, → rosiczkę, płomyk, → dziewannę, → rutę i ziele św. Jana (zapewne → dziurawiec) wrzucały kobiety do sobótkowego ognia, aby „rozpedzać czary”; zatykały je też w każdym kącie obory, stodoły, „chlewków” i domu, aby nie lękać się „złych ludzi”; wianek z tychże ziół rzucały na wodę K 27 Maz 135.

Sz., rutą, orzechami włoskimi, orzechami laskowymi, jabłkami strojono różgę weselną Or L 1947/69, podob. MAAE 19078/76; Sz., → rozmarynem, mirtem, → barwinkiem, jabłkami i szyszkami z ciasta – weselne kołaczki MAAE 1908/83; a Sz., rutą, pawimi piórami, szychowymi kwiatami – czapki družbów Or L 1947/70.

⊕ ★ Nazwy synonimiczne Sz. (odnoszące się do różnych gatunków botanicznych) informują o kwiatach podobnych do głowy koguta – *kogutki* (*Salvia officinalis*) Maj Słow 2/686 lub zakrzywionego nosa – *zawieszonek* (*Salvia pratensis*, *Salvia viridis*) ZWAK 1895/80. W pieśni Sz. zwana jest *białą* 2B, jednak jest to raczej określenie symboliczne, związane z niewinnością. Wedle relacji potocznych Sz. ma kwiatki *czerwone, bordowe, purpurowe*; ale też *różne kolory, bo szalwia je tera fioletowa, czerwona, je tera niebieska* Pełc SGLub 5/435; por. nazwa *granatek* dla szalwii łąkowej (*Salvia pratensis*) SGP PAN 9/104.

Liście Sz. są *drobne* 2A, *zielone* Pełc SGLub 5/435.

○ Najsilniej utrwaloną cechą Sz. jest jej *silny* Zdan SJP, *słodki* SJP Dor *zapach*, z powodu którego zwano ją *kadzidlnikiem* Rost Symb 1/284.

Sz. przypisywano *cenne właściwości lecznicze*: *wpródzi to na wszystko szalwie parzyli: na zęby, uszy, oczy* Czyż Rzesz 100, *to ziele odkażające* Nieb Przes 178, *babskie zieli* [= na choroby kobiece] Jak Zwycz 116.

Ze względu na *przyjemny smak* używano Sz. jako *przyprawy do rosołu* Fisch Roś 476.

Δ Sz. uprawiano *pospolicie w ogródkach i zielnikach* Kul Wiel 2/273, K 43 Śl 13; w pieśniach rośnie *w ogródeczku* 2B, *za ogródkiem* 2A.

W Tarnowskiem wierzono, że pod Sz. *lubią przesiadywać gady*, dlatego do celów leczniczych używano *górną część rośliny, pozbawionej ich jadu* (w przeciwnym razie *zrywający mógl nabawić się puchliny*) Mor Myt 29.

◆ Sz. *święcono w dniu Matki Boskiej Zielnej (15 VIII)* powsz., *rzadziej wchodziła w skład wianków święconych w oktawę Bożego Ciała* Plesz Międz 90, podob. Wiśła 1901/420, ŁSE 1983/45.

♣ *Zastosowania obrzędowe*. Sz. używano w *obrzędowości weselnej* Pau Gal 52, SGP PAN/K, *głównie jako ozdoby rekwizytów obrzędowych, zob. kolekcje*. Podczas *zrękowin* młodej dawano do ręki *chusteczkę z pieniędzmi*, a młodemu *gałązkę Sz.* Kot Urok 34.

W *wigilię świętego Jana (23 VI)* o północy jedna z *dziewcząt brała wianek uwity z siedmiu ziół*, w tym z Sz., i *rzucała go na wodę*, zob. kolekcje.

♣ *Zastosowania magiczne*. Aby *chronić się przed czarami, urokami, złymi ludźmi*, *palono w ogniu Sz. i inne zioła*, *resztkę zaś ziół zabierano z sobą do domu po północy i zatykano ich pęczki w każdym kącie* K 27 Maz

135; okadzano bydło i obejście ziołami poświęconymi w dniu Matki Boskiej Zielnej (15 VIII), w tym Sz. *Sim Wierz* 288.

♣ **Zastosowania lecznicze.** Najczęstszym sposobem użycia Sz. było przemywanie lub płukanie chorych części ciała odwarem lub naparem z Sz. albo picie odwaru bądź naparu, rzadziej spożywano roślinę. Przygotowywano też Sz. na mleku, co miało podnosić jej wartość leczniczą *Tyl Med* 58. W Poznańskim i w Iwoniczu warzono ją z octem i miodem, w okolicach Wieliczki – dodawano soku z buraka ćwikłowego, koło Kutna gotowano Sz. z ćwikłą, imbirem, pieprzem, octem i miodem *Pal Zer* 136.

Przy bolących zębach i dżiąsłach, stanie zapalnym, próchnicy, szkarlatynie, szkorbutcie stosowano płukania z odwaru lub naparu Sz. *powsz.*, także z odwaru Sz. na mleku *Köhl Naz* 74; trzymano twarz nad parą z gotowanej Sz. *Or L* 1935/157; brano do ust zimny odwar z Sz. *Lud* 1931/62. Na *fluksy* [= obrzęk twarzy wskutek stanu zapalnego w jamie ustnej], opuchnięcie i krwawienie z dżiąsł *Lud* 1900/60 trzymano w ustach wywar z Sz. z octem i miodem wygotowane w mleku *Czyż Rzesz* 100, podob. *Lud* 1900/60, odwar z Sz. i *józefka* *Lud* 1926/77. Aby wzmocnić zęby, płukano je Sz. *Köhl Naz* 75. Przykry zapach z ust leczono płukaniami z naparu Sz. *Wisła* 1892/916.

Przy bólu gardła, zapaleniu gardła, ropnej anginie stosowano płukania z naparu lub odwaru Sz. *powsz.*, także z octem i miodem *Wisła* 1891/423, *Wisła* 1894/142, *Jesz Wiel* 60, 65 lub z dodatkiem soli *Pal Roś* 68.

Na kaszel (i *koklusz*, choroby płuc), astmę, duszności i by zapobiec tworzeniu się flegmy, pito odwar z Sz. *powsz.* z mlekiem i słoniną lub masłem *Köhl Naz* 74, *ZWAK* 1882/290, *Udz Biec* 371, *Tyl Med* 124, z Sz. z macierzanką *Udz Biec* 371. Przy kaszlu płukano też gardło odwarem z Sz. z sokiem z ćwikły *Lud* 1931/62.

Na choroby żołądka (ból brzucha, zaburzenia trawienia) pito Sz. *Wisła* 1894/142, *Pal Las* 69, a na biegunkę – napar z liści Sz. *Tyl Med* 124, podob. *Pal Las* 70 lub wywar z Sz. i liści orzecha *Jak Zwycz* 109. Na zaparcia stosowano napar ze skrzypu polnego, Sz. i centurii (zmieszanych po równo) *Pół Opol* 75.

Choroby kobiece leczono wywarem z suszonego ziela lub liści Sz. *Pal Roś* 68; kobiety smażyły Sz. na maśle i jadły *Jak Zwycz* 116; z tego powodu Sz. to *babskie zieli*. Przy obfitych krwawieniach kobiety robiły nasiadówki z naparu Sz. *Rob Med* 103.

Sz. miała chronić przed zarazą *Nieb Przes* 178.

Na *zlynk* podawano napar z Sz. *Kaś SGO* 1/642.

≈ W ochronie przed złem stosowano zamiennie Sz. i inne zioła pachnące: →bylicę, →piołun, →rutę, →macierzankę, →dziewannę, →rumianek, →*boże drzewko*, →miętę, →tatarak, →paproć. W balladzie Sz., ruta, →lilia 4, bylica, →*róży kwiat*, rumianek, wyrastają z popiołu dziewczyny, która utopiła swoje dziecko.

W przysłowiu jako dwa reprezentatywne zioła lecznicze występują Sz. i *rutka* 1.

Sz. jako ziele do weselnego wianka, związane z dziewczyną 4, podob. 2, występuje zamiennie z rutą, macierzanką, miętą, →rozmarynem.

☒ Wianek z białej lili i białej szalwii oznacza dziewictwo 2.
W pieśni żołnierskiej Sz. jest wiązana ze światem umarłych 3.

DOKUMENTACJA

PRZYSŁOWIA

1 – *Nie pomoże szalwia, rutka, musi iść na kierchów [= cmentarz] dupka.* NKPP śmierć 33, tamże warianty; nadto: *Jak ci nie pomoże szalwia z rutom, to na cmyntárz z dupom!* Kaś SGO 2/290, war. Kaś SGO 2/293.

PIEŚNI ZALOTNE I MIŁOSNE

2 A – *Tam w ogródku lilija, za ogródkiem szalwija, tam panny siedziały, wianeczki wijały ruciane.* Pieś Śl 2/672, war.: MAAE 1910/165, MAAE 1914/37, 38, Biel Kasz 1/236, Pau Gal 125, K 16 Lub 231, Oles Lub 11, K 83 Przem 1/82; *W ogródeczku szotwija, drobne listeczki, Maryja, tam panny bywały, wionuszki zijały z leliji.* Krzyż WiM 2/116; *W jednym ogrodzie lelija, w drugim ogrodzie szalwija, tam panny siadają, wianeczki splatają – pójdiesz Kasieńko, pójdę i ja.* Kot Rzesz 423 [jako kołeda].

2 B – *Kwitnie pod okienkiem ta biała lilija, a tam w ogródeczku rośnie mi szalwija, te białe lilije i biało szalwije pozrywam do jednej, wianeczek uwiję.* TN Rachanie 1978.

PIEŚNI ŻOŁNIERSKIE

3 – *A jak mie tam na tej wojnie zabiją, przykryją mie maryjónkym i drobniutką szalwiją.* Pieś Śl 2/286.

BALLADY

4 – *Ruta, lilia i szalwia mają wyrosnąć z ciała zabitej dziewczyny.*

[Dziewczyna mająca nieślubne dziecko prosi:] *Porumbcie-z me w drobny macek, zasijcie-z me w ogródeczek. A sijcie me we świtanie, jak najrońsy ptasek wstanie. Wyrośnie ze mnie troje ziela: rutka, lelijo i solwijo; bendo tamoj panny pytać, o grzecny Kasi bendo śpiwać.* K 25 Maz 109; inne war. zob. bylica nr 16, rumianek nr 7, ruta nr 38.

BIBLIOGRAFIA: De Vries Dic 397; Paćławska Ewa, *Językowo-kulturowy obraz ziół w polskiej tradycji ludowej.* Praca doktorska napisana w Zakładzie TiGWJP UMCS, Lublin 2011; Wat Dic 336–337; Wört Hoff 7/894–897; Żajw Ukr 647.

→ BARWINEK, BYLICA, BOŻE DRZEWKO, DZIEWANNA, DZIURAWIEC, LILIA, MACIERZANKA, MAJERANEK, MIĘTA, PAPROĆ, PIOŁUN, ROSICZKA, ROZMARYN, RÓŻA, RUMIANEK, RUTA, TATARAK, ZIELE, ZIOŁO.

Ewa Hrycyna